

МОНОПОЛІЯ І ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Л.П.Марчук, кандидат економічних наук, доцент

Т.В.Хоненко, студентка

Миколаївський державний аграрний університет

У статті розглянуто сутність поняття " монополія". Визначено причини виникнення монополій та їх види. Приділено увагу наслідкам монополізації ринку.

В статье рассмотрена сущность понятия " монополия". Определены причины возникновения монополий и их виды. Уделено внимание последствиям монополизации рынка.

Дослідження розвитку монополістичних тенденцій в ринковій економіці належить до низки найбільш актуальних проблем сучасності. Аналіз впливу монополій на ринковий механізм, з'ясування стратегічної поведінки монополій з метою послаблення конкуренції дають можливість теоретичного обґрунтування і практичного усунення недоліків, які породжує монополізація економіки.

Дослідженню діяльності монополій в сучасних умовах присвячені праці багатьох економістів. До них належать насамперед роботи Загороднього А.В., Паламарчука В.О., Смовженка Т.С., Філюка Г.М. та інших.

І хоч різноманітні проблеми, пов'язані з функціонуванням монополій, висвітлені в економічній літературі досить ґрунтовно, автори даної статті намагалися знайти свої підходи до розгляду деяких з них. Зокрема, йдеться про конкретизацію умов і деталізацію причин, за яких монополія набуває реальних форм втілення в ринковому середовищі. Важливим елементом дослідження автори також вважають симбіоз монополії як економічного та юридичного явища. У з'ясуванні цих моментів і полягає мета даної статті.

Спочатку звернемо увагу на неоднозначність поняття " монополія". Словник іншомовних слів визначає монополію (наголошуючи на грецькому походженні складових: *monos* — один і *poleo* — продаю) як виключне право на володіння будь-чим або здійснення якихось заходів. З правом пов'язується трактування монополії й

групою авторів фінансового словника, де монополізм визначається як тип економічних відносин, який забезпечує будь-кому з учасників цих відносин виключне право виробництва або реалізації певних видів продукції, товарів, послуг [3].

Крім цього монополіями називають крупні господарські об'єднання багатьох капіталістичних підприємств (картелі, синдикати, трести, концерни тощо), які концентрують у своїх руках значну частину виробництва продукції і внаслідок цього можуть впливати на ринковий механізм, тобто вони мають змогу встановити монополю високих цін на свою продукцію з метою підвищення своїх прибутків. Наявність таких монополістичних об'єднань призводить до появи відповідних типів ринкових структур: олігопольного і монопольного ринків. Одним із варіантів останнього є так звана чиста монополія, коли на ринку діє лише один виробник — постачальник певної продукції.

З огляду на сказане, заслуговує на увагу визначення поняття монополії в “Універсальному словнику — енциклопедії”, де зазначено, що монополія — це структура ринку, на якому виступає лише один постачальник певних товарів і послуг. Майже аналогічне визначення наводять відомі економісти із США Є. Дж. Долан та Д. Ліндсей, твердячи, що це — ситуація, при якій на ринку є лише один продавець якоїсь продукції [6].

До речі, у Законі України “Про захист економічної конкуренції” монополієм (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції [2]. Згідно з цим законом монополієм (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35% або менше, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема, внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам. Окрім цього монополієм (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови: сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, переви-

щує 50 відсотків; сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 70 відсотків.

Про причини виникнення та існування монополій свідчить їх класифікація, що наведена нижче (рис.).

Рис. 1. Класифікація причин виникнення та існування монополій

Однією з ознак, які притаманні монополії, є виробництво тих товарів, які не мають близьких замінників. Але говорячи про взаємозамінність благ, необхідно пам'ятати, що вона має зміст лише стосовно конкретних споживачів.

Так, деревина та макулатура є взаємозамінними при виробництві деяких сортів паперу, але перестають бути такими при виробництві насамперед меблів. У літературі така взаємозамінність, коли різні ресурси можуть замінювати один одне лише в окремих випадках, називається вибірковою. На відміну від суцільної взаємозамінності, яка передбачає можливість заміни ресурсів один на одній в усіх характерних для них сферах застосування. Тому постачальник певної продукції в один і той самий час і в одному й

тому ж місці може бути монополістом щодо якогось одного споживача та зазнавати конкуренції щодо іншого. Це означає, що для ідентифікації певної ситуації як монополістичної недостатньо брати до уваги лише те, що на ринку є єдиний постачальник певної продукції, але і враховувати специфіку споживача цієї продукції. Тобто твердження, що певні блага є взаємозамінними, не буде коректним без аналізу ситуації з погляду конкретного споживача. Зазначена особливість є важливою характеристикою, про яку слід постійно пам'ятати при дослідженні явища монополії.

Іншою ознакою є те, що вступ у галузь інших виробників заблоковано. Вимога відсутності можливості появи інших постачальників як одна з монополії повинна звучати чіткіше, оскільки технічно така можливість може зберігатися, але потребуватиме певного часу на реалізацію (протягом якого ринок перебуватиме у стані монополії) чи бути економічно недосяжною. З цього приводу варто процитувати Й. Шумпетера, який підкреслював відносність конкурентного становища постачальника: “Крамар із невеликого села на річці Огайо може бути справжнім монополістом протягом кількох годин чи навіть днів, коли повинь відріже село від решти світу” [6].

Таким чином, ідентифікувавши монополію як ситуацію, при якій у конкретному місці та у конкретний час є лише один постачальник продукту, товару, послуги, виявимо причини, які можуть викликати таку ситуацію. Однією з найбільш розповсюджених причин монополії є урядова політика, спрямована на контроль над виробництвом певної продукції (наприклад, таких підакцизних товарів, як тютюнові та алкогольні вироби), надання певних послуг (таких, як послуги, що їх надають органи ДАІ чи МВС — видача посвідчень водія, закордонних паспортів). Така монополія може бути охарактеризована терміном “законодавча”. Так, англійській Ост-Індійській торговельній компанії, яка діяла у 1600-1873 рр., держава надала виняткове (монопольне) право на торгівлю з Індією. До законодавчої монополії також може бути віднесена система авторських прав на літературні та мистецькі товари, винаходи тощо, згідно з якою держава протягом деякого

певного періоду гарантує ексклюзивні права автора та його спадкоємців на володіння та використання відповідних об'єктів. Наприклад, у США патенти забезпечують монопольні права на 27 років. Багато відомих фірм, таких як "Жілетт", "Ксерокс" і "Поляройд", розпочинали свою діяльність саме як патентні монополії.

Своєрідною законодавчою монополією можна вважати адміністративно-командну економічну систему колишнього СРСР, що базувалася на всеохоплюючому директивному плануванні, державному ціноутворенні, централізованому розподілі матеріальних ресурсів і за самою своєю природою не допускала конкуренції у жодній своїй сфері. Підприємства однієї галузі виступали як єдиний суб'єкт господарювання і між ними не було конкуренції.

Поряд із законодавчими існують монополії, що сформувалися внаслідок стихійного розвитку ринку відповідної продукції чи послуг. Так є передусім у тому випадку, коли одна фірма володіє єдиною технологією виробництва певної продукції або єдиним джерелом певних ресурсів. Очевидно, що монопольна ситуація як наслідок стихійного розвитку ринку відповідної продукції чи послуг може виникати й у випадках перемоги над іншими підприємствами у конкурентній боротьбі та добровільного об'єднання компаній шляхом формування картелів, синдикатів, трестів, конгломератів.

Якщо зазначені причини виникнення та існування ситуацій монополій носять доволі чистий характер, то у випадку так званих природних монополій причина їх виникнення та існування не є такою однозначною. Хоча у більшості випадків причиною виникнення та існування природної монополії декларується економічна ефективність концентрації певних видів господарської діяльності, але одночасно відзначається, що така концентрація має відбуватися не шляхом конкуренції, а за допомогою законодавчого надання виняткових прав. Разом із тим конкуренція у цьому випадку була б руйнівним і економічно збитковим явищем, уникнення якого є можливим шляхом законодавчого запровадження монополій у відповідних сферах господарської діяльності.

Економія від масштабу за умов природної монополії пояснюється специфікою технології виробництва. Одним із найкращих

прикладів цього є метро. Важко уявити, що одні й ті ж маршрути метро можуть обслуговувати одночасно два метрополітени з паралельними збудованими тунелями, коліями, інженерною інфраструктурою, станціями тощо. Сама можливість створення й існування такої капіталомісткої структури, як метрополітен, пояснюється значним потоком пасажирів, кожен із яких платить небагато, але при величезній кількості пасажирів цієї плати вистачає для компенсації витрат.

Домінуючим видом у структурі зловживань за природної монополії є цінові:

- встановлення дискримінаційних цін, що порушує права окремих споживачів;
- встановлення монопольних цін, що призводить або може призвести до порушення прав споживачів.

Найбільш прогресуючими в цьому відношенні є ринки комунальних послуг, де протягом лише 1999 року Антимонопольним комітетом України було виявлено та припинено 145 видів порушень антимонопольного законодавства, завдяки чому споживачам було повернуто близько 15 млн. грн. збитків [5].

Оскільки на початку 90-х років в економіці України повсюдно панував монополізм, то головний акцент у законах, які розроблялися і приймалися у той час, робився на його подоланні. Українське законодавство, що регулює економічну конкуренцію, зароджувалося насамперед як антимонопольне законодавство. Його основу становили прийнятий у лютому 1992 року Закон України “Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” та Закон України “Про Антимонопольний комітет України” від 26 листопада 1993 року. Відповідні норми закріплені в Конституції України (ст.42): “Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом” [1].

Отже, боротьба з монополізмом нині є невід’ємною складовою державної політики в Україні, адже без неї неможливо ство-

рити реальний конкурентний механізм сучасного цивілізованого ринку. При цьому слід пам'ятати, що зусиль тільки Антимонопольного комітету і навіть уряду в цілому для подолання монополізму в економіці недостатньо. Для успішного вирішення цієї проблеми потрібне об'єднання зусиль державних органів, підприємців, усіх структурних ланок вітчизняної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996р.- К., 1996.-50с.
2. Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 22 березня 2002. // Комп'ютерна бібліотека " Інформ. диск": Законодавство України,- 2002.
3. Загородній А.Г., Вознюк Л.Г., Смовженко Т.С. Фінансовий словник/4-те вид., випр. та доп. – К.: Знання, 2002.- 584с.
4. Костусев О. Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми // Економіка України.-2003.- №7.-С.4-17.
5. Паламарчук В.О., Філюк Г.М. Державне регулювання природних монополій в Україні // Економіка, фінанси, право.-2001.- №5.-С.5-11.
6. Стадницький Ю.І., Кривуцький В.В. Причини виникнення та існування природних монополій //Актуальні проблеми економіки.-2003.- №10(28).- С.25-39.